

Rianne van Melik

De januskop van de openbare ruimte

Feestaardvarken in het Bartokpark, Arnhem.
Foto: Rianne van Melik

Openbare ruimte is essentieel voor het functioneren van steden. Vanuit dat perspectief is de Nederlandse overheid al decennia-lang hoeder van die openbare ruimte. Maar tegenwoordig zijn er steeds meer nieuwe opdrachtgevers bij betrokken, van marktpartijen tot burgerinitiatieven. Wat betekent dit voor het binaire onderscheid publiek versus privaat?

Openbare ruimte is de smeerolie die ervoor zorgt dat de gebouwde omgeving kan functioneren. Dat we van A naar B kunnen, maar ook ergens kunnen verblijven om te ontspannen, van kunst te genieten, anderen te ontmoeten. Hoewel velen dit onderkennen, verschilt de beeldvorming over openbare ruimte. Die heeft twee gezichten, als een januskop (Melik 2015). Enerzijds is er het rooskleurige idee van openbare ruimte als plek voor ontmoeting, tolerantie, burgerschap en democratie. Anderzijds is er de zwartgallige visie dat openbare ruimte verloren gaat door privatisering, commercialisering en individualisering.

Als stadsgeograaf tracht ik beide visies te nuanceren. Geen enkele openbare ruimte is 100% openbaar. Er gelden altijd regels; maatregelen die voor sommigen als beperkend worden gezien (zoals het barbecueverbod in het Amsterdamse Vondelpark), zijn voor anderen juist bevrijdend. Bovendien kan de openbare

ruimte voor private doeleinden worden gebruikt, zoals een betaald concert van André Rieu op het Vrijthof in Maastricht. Daar staat tegenover dat private ruimte ook wordt opengesteld voor het publiek, bijvoorbeeld winkelcentra, musea en woondomeinen zoals het Chassépark in Breda. Vanuit dat oogpunt kun je de Beurs-traverse in Rotterdam – in eigendom van een privaat consortium inclusief de gemeente – zien als een vorm van ‘openbarisering’ van private ruimte in plaats van andersom (Melik 2008).

De januskopdiscussie wordt gevoed vanuit binair denken: publiek wordt afgezet tegen privaat. Met vaak een normatieve lading: publiek is beter dan privaat. Maar deze begrippen zijn niet vastomlijnd. Naast de overheid en markt zijn er nieuwe opdrachtgevers. Ook het ‘middenveld’, waaronder de culturele sector, bemoeit zich steeds meer met de openbare ruimte. Zo sloten allerlei instellingen op het Amsterdamse Oosterdokseiland – waaronder het Scheepvaartmuseum, NEMO en het Muziektheater – in 2010 een convenant om te investeren in de vergroening en programmering van hun buitenruimte (De Plantage 2010). Ook burgers nemen initiatief en verantwoordelijkheid, zoals bij de Zeeheldentuin en Emma’s Hof. Beide Haagse stadstuinen zijn op initiatief van bewoners tot stand gekomen en worden door hen beheerd en geprogrammeerd.

Binaire opposities

Publiek wordt afgezet tegen privaat: publiek is wat niet privaat is. Beide termen krijgen hun betekenis door wat ze niet zijn. De Franse filosoof Derrida noemt dit *différance*. Zulke binaire opposities kom je in mijn stadsgeografisch vakgebied regelmatig tegen, zoals urbaan vs. ruraal, waarbij de stad wordt gedefinieerd als tegenhanger van het platteland. Ze zijn helder en krachtig: iedereen kan zich er iets bij voorstellen. Maar door toegenomen mobiliteit en verstedelijking is het onderscheid steeds moeilijker te maken. Dat geldt ook voor andere opposities, zoals *Global North-Global South*, centrum-periferie, publiek-privaat, (t)huis-werk. Als de wereld al ooit in zulke categorieën te verdelen was, is dat tegenwoordig minder zo.

Diverse auteurs onderscheiden daarom tussenvormen. Lofland (1998) spreekt over *parochial space* en Boomkens (1998) over

‘drempelwereld’. Daarmee duiden ze een publieke ruimte aan die openbaar toegankelijk is, maar vooral wordt gebruikt door bekenden. Daardoor krijgt het een privaat karakter, zoals een woonerf, hofje of speeltuin. Ondanks deze nuanceringen domineert het beeld dat publiek en privaat in werkelijkheid bestaan, overal hetzelfde betekenen en duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn. Maar dat is niet het geval.

Alleen in theorie

‘Few urban spaces are purely public or purely private (...) public goods can be provided by private suppliers and private goods can be provided by the state’, aldus Webster (2007, 85-86). Overheid en markt zijn echter niet de enige twee actoren; het stedelijk speelveld wordt tegenwoordig weergegeven als een driehoek van meerdere partijen met ieder hun eigen kenmerken en belangen (zie figuur 1). ‘Privaat’ zijn dus behalve de markt ook gemeenschappen en het maatschappelijk middenveld.

Een voorbeeld van die diversiteit is het Arnhemse Bartokpark. Een braakliggend terrein in de binnenstad is door een verrassende samenwerking veranderd in een prettige verblijfsruimte. Het park wordt gedomineerd door een feestaardvarken ontworpen door kunstenaar Florentijn Hofman. Burgers’ Zoo schonk het beeld aan Arnhem bij de viering van haar 100-jarige bestaan. Het varken ligt letterlijk op een stukje Veluwe, dat de Stichting Nationaal Park Hoge Veluwe doneerde aan de initiatiefnemers, enkele lokale ondernemers verenigd in het Departement Tijdelijke Ordening. Tezelfdertijd werd aan het plein de Rozet geopend, het centrum voor kennis, cultuur en educatie, en het voormalige Cito-gebouw werd getransformeerd tot hotel. Andere omringende panden, zoals het Theater aan de Rijn, hebben hun ingang verplaatst naar het park.

Eigenaarschap staat meestal niet ter discussie, dat ligt vast bij instanties zoals het Kadaster. Maar openbare ruimte is meer dan dat. Een plek kan wettelijk in overheidshanden zijn, maar toch beperkt toegankelijk zijn. Het voormalige vliegveld Tempelhofer Feld bijvoorbeeld, eigendom van de stad Berlijn, is ’s nachts gesloten voor publiek. Er zijn strenge regels over wat wel en niet mag, zoals over honden los laten lopen of graffiti spuiten. Hoewel spontaniteit zo ver te →

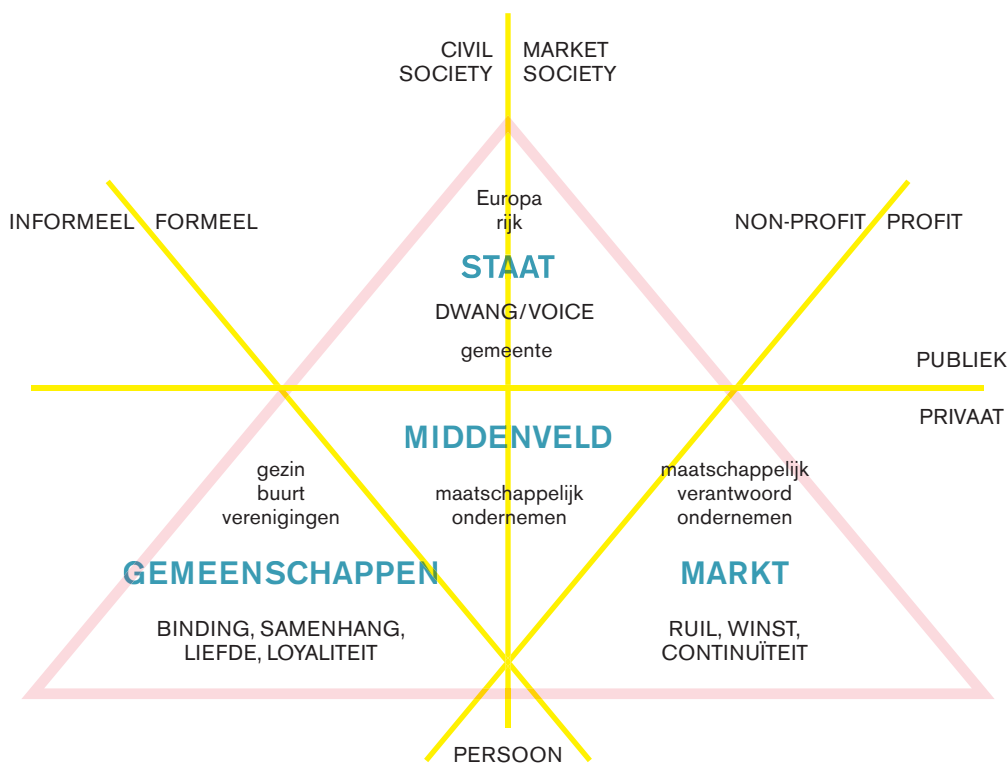
zoeken lijkt, is het achterliggende idee dat deze regulering het gebruik niet beperkt maar juist stimuleert, omdat het grotere belang ('schoon/heel/veilig') wordt gediend. Feit blijft dat ook ruimtes in publiek eigendom regels hebben die de toegang beperken, of commerciële activiteiten toestaan. Zo kun je voor 49 euro twee uur een Segway huren om het 380 hectare grote park te verkennen.

Kortom: de scheidslijn tussen publiek en privaat is dun als we verder kijken dan eigendom. Hoe plekken worden gebruikt en ervaren is belangrijker dan wie ze bezitten. Voor sommige mensen biedt een private ruimte zoals een museum of winkelcentrum veel meer ontspannings- en ontmoetingsmogelijkheden dan ruimtes in overheidshanden. Zo gaan ouderen vaak liever naar zelfgekozen ontmoetingsplekken zoals de Intratuin of Ikea dan naar het park of het koffie-uurtje in het lokale verzorgingscentrum (Melik et al. nog te verschijnen). Met andere woorden: 'shopping malls, cafes, and car boot sales are all arenas where people meet and

create places of exchange' (Worpole et al. 2007, 4). Publiek en privaat lopen in elkaar over en private ruimte kan ook voorzien in publieke behoeften.

Los van context

Een tweede punt van kritiek is dat polarisaties zoals publiek-privaat geen oog hebben voor context. De suggestie is dat die oppositie overal bestaat en altijd hetzelfde betekent. Neem het onderscheid man-vrouw. Zelfs dat verschil is minder vastomlijnd dan gedacht, getuige recente discussies over genderneutrale toiletten. Dat geldt ook voor publiek en privaat. Zo had de Griekse agora, vaak het voorbeeld van openbare ruimte in zijn puurste vorm, maar een beperkte definitie van publiek: mannelijke burgers. Vrouwen, slaven en niet-burgers waren niet welkom. In dat opzicht is onze definitie van publiek door de eeuwen heen uitgebreid. Er zijn ook geografische verschillen; naar het schijnt bestaat er in het Japans zelfs geen goede vertaling voor het begrip openbare ruimte.

Figuur 1. Verhoudingen tussen verschillende groepen in de samenleving.

Bron: Brandsen et al. (2005, 752)

De historische en geografische context maakt dus uit voor de betekenis van een begrip. Terwijl de voornamelijk Angelsaksische literatuur waarschuwt voor privatisering en commercialisering, zie je dergelijke ontwikkelingen in Nederland minder terug (Melik 2008). Natuurlijk zijn hier ook voorbeelden te zien van marktpartijen die hun stempel drukken op openbare ruimte, zoals Coca-Cola dat een pop-upparkje aanlegt in de vorm van een colaflesje of Heineken dat 150.000 euro investeert in het Marie Heinekenplein in Amsterdam. Het plein heeft nu zelfs een stervormige fontein (Heinekens logo). Volgens een stadsbestuurder is het een chic verblijfsplein geworden, maar sommige buurtbewoners vinden dat het plein is ‘verkocht aan de commercie’ (AT5 2016). In Amsterdam-Noord werd in 2014 skatepark ‘De Tanker’ aangelegd door onder andere schoenenmerk Converse. Dat wil wereldwijd investeren in dergelijke parken waar skateboarden, muziek en kunst worden gecombineerd. Deze voorbeelden kun je als janushoofd beschouwen: enerzijds zijn ze illustraties van *brand urbanism* waarbij burgers tot consumenten worden gemaakt, anderzijds zijn het inspirerende voorbeelden van co-productie waarbij bedrijven, middenveld en burgers samen een bijzondere plek creëren waar de overheid alleen de kennis en middelen niet voor heeft. Dergelijke voorbeelden zijn in Nederland nog relatief schaars. Privatisering is geen universele trend met universele uitkomsten, maar heeft verschillende uitwerkingen op verschillende plekken, zoals Carmona aangeeft: ‘critiques and celebrations of public spaces (...) will always require questioning and interpreting in the light of local circumstances’ (Carmona 2014, 27).

Doxa

Ten slotte leiden binaire opposities vaak tot denken in uitersten. Ze sluiten uit dat polariteiten naast elkaar kunnen bestaan: het is publiek *of* privaat. Maar dezelfde ruimte kan voor de een heel publiek zijn, wanneer hij is omringd door vreemden, terwijl deze voor de ander juist een private plek is die wordt bezocht met vrienden. Redeneren in extremen leidt vaak tot een normatief *doxa* – een dominant denkbeeld – dat het ene te verkiezen is boven het andere: publiek is beter dan privaat. Met zo’n

rooskleurig beeld van publieke ruimte is privatisering direct een grote bedreiging.

In plaats daarvan zouden we ons moeten realiseren dat publieke ruimte een ideaal is, maar geen werkelijkheid. Idealen bestaan als benchmark, als iets wat we nog willen bereiken maar wat nooit helemaal zal lukken. Dat neemt niet weg dat je een poging moet wagen. In de ontwikkeling en het beheer van openbare ruimte moet toegankelijkheid voor een breed publiek centraal staan. Tegelijkertijd vergt dit een pragmatische aanpak: als dat doel mogelijk is door het betrekken van een brede coalitie van overheid, bedrijven, middenveld en burgers, *why not?* Het wordt tijd dat we inzien dat publiek en privaat geen vastomlijnde, maar variabele begrippen zijn. ●

Literatuur

- AT5 (2016) *Protest voor ‘verkoop aan commercie’ Marie Heinekenplein*. (www.at5.nl/artikelen/152263/protest_voor_verkoop_aan_commercie_marie_heinekenplein)
- Boomkens, R. (1998) *Een drempelwereld: moderne ervaring en stedelijke openbaarheid*. Rotterdam: NAI.
- Brandsen, T., W. van de Donk en K. Putters (2005) ‘Griffins or chameleons? Hybridity as permanent and inevitable characteristic of the third sector’. In: *International Journal of Public Administration*, jrg. 28, nr. 9-10, 749-765.
- Carmona, M. (2015) ‘Re-theorising contemporary public space: a new narrative and a new normative’. In: *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, jrg. 8, nr. 4, 373-405.
- De Plantage Amsterdam (2010) *Convenant ‘De Plantage Amsterdam, het groene Museumkwartier’*. (deplantage.files.wordpress.com/2011/07/plantage-convenant-definitief.pdf)
- Lofland, L.H. (1998) *The public realm: exploring the city’s quintessential social territory*. New York: Aldine de Gruyter.
- Melik, R. van (2008) *Changing public space: the recent changes of Dutch city squares*. Utrecht: Utrecht University.
- Melik, R. van (2015) ‘De openbare ruimte van de stad’. In: *Visies op de stad: van tuindorp tot smart city*, 87-99.
- Melik, R. van en R. Pijpers (nog te verschijnen) ‘Older people’s self-selected spaces of encounter in urban aging environments in the Netherlands’. In: *City & Community*.
- Webster, C. (2007) ‘Property rights, public space and urban design’. In: *Town Planning Review*, jrg. 78, nr. 1, 81-101.
- Worpole, K. en K. Knox (2007) *The social value of public spaces*. Londen: Joseph Rowntree Foundation.